

MARCEL PROUST'UN KAYIP ZAMANIN İZİNDE ADLI ROMANINDA BELLEĞİN KURGULAYICI ROLÜ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Feyza Şule GÜNGÖR*

Öz

Bu çalışma, Marcel Proust'un Kayıp Zamanın İzinde adlı romanında, belleğin geçmişi kurgulayıcı rolü hakkında bir değerlendirmeyi içermektedir. Belleğin kurgulayıcı işlevi dolayısıyla, kişi geçmişini yeniden kurarak kendi anlatısını yaratmaktadır; bu da geçmişin artık değişmeyecek bir biçimde atıl vaziyette durmadığını gösterir. Bellek de bu nedenle yaşayan, aktif bir bellek olarak algılanmaktadır. Ancak bu tür bir belleğin bize sunacağı anılar, perde anılardır; geçmişi yaşadığı haliyle bize sunmaktan uzaktır. Proust'un bellek modelinin kalbinde yer alan ise kurgulanan geçmişi değil, yaşadığı haliyle geçmişi sunan istemsiz bellektir. Bu çalışma ile Proust'un Kayıp Zamanın anahtarı olarak gördüğü istem dışı belleğin, kendi içinde korunduğu, kendi içinde varlığını sürdürdüğü biçimiyle geçmişi kendimiz için kurtarabilir miyiz, sorusuna cevap olup olamayacağını değerlendirmeyi amaçlıyoruz.

Anahtar Kelimeler: Proust, Hatırlama, Unutuş, İstemli Bellek, İstemsiz Bellek, Zaman, Geçmiş, Şimdi

Abstract

An Assessment Over The Constructive Role of The Memory in The Novel of "In Search of Lost Time" of Marcel Proust

The objective of this study is to evaluate the constructive role of the memory on the past in the novel of "In Search of Lost Time" of Marcel Proust. The person creates his own story by reconstructing his past due to the constructive function of the memory; and that shows us that past is not inactive in an unchanging way. For that reason, the memory is perceived as an active and living memory. However, the memories of such memory are the screen memories; they are far from presenting the past as it had happened. In the heart of the memory model of Proust is the involuntary memory that presents the past as it had happened not as it had constructed. We aim to evaluate whether involuntary memory is an answer for the

---

* Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, feyza_sule@hotmail.com

question of whether we can save the past for ourselves in a way that it maintains its existence on its own and protects itself, which is seen as a key of the Lost Time by the Proust.

Keywords: *Proust, Remembering, Forgetting, Voluntary Memory, Involuntary Memory, Time, Past, Now*

Giriş

Bellek, bir anlamda “zamanın mekanı” sayılabilir mi? Hatırladığımız olaylar, anılar, bilincimize gelmeden önce nerededir, oluş sıralarına göre birbiri ardına dizilmiş, ihtiyaç duyduğumuzda onları şimdiye taşımamızı mı beklemektedir yoksa istemsiz bir şekilde, zihni bir çaba olmadan herhangi bir metaforla aniden mi ortaya çıkmaktadır? Anıları farkında bile olmadan bilinçaltımıza attıysak, nasıl oluyor da bilinçdışındaki bu anılar kaybolmuyor ve dahası onları nasıl hatırlayabiliyoruz? Ya da tamamen unuttuklarımız (gerçek bir unutuş mümkünse) hangi konumdadırlar? Bu sorular hatırlama ve unutuş deneyimlerinin doğası hakkında sorabileceğimiz sorulardan sadece birkaçıdır. Bellek olmasaydı ve geçmişi hatırlayamasaydık zamanın içinde bulunduğumuzun ve bu süreç içinde bir yerden başka bir yere taşındığımızın bilincine varabilmemiz mümkün olmazdı (Halbwachs 75). Belleğin yeri geldiğinde kullanılmak üzere bir depo (storehouse) gibi geçmişimizi içine mi aldığı yoksa bir süreç mi olduğu, neleri, ne kadar ve nasıl hatırlayabildiğimizi açıklayabilmek açısından önemlidir. Dahası zaman zaman geçmişi hatırlama veya unutma ihtiyacı hissetmemizin nedeni ne olabilir? Bu soruya bireyin kendi geçmişini hatırlamakla sürekliliğini sağlayabilmesi, kendisine bir kimlik inşa edebilmesi, kişinin kendi varoluşuyla ilgili bir alan yaratma çabası ya da bir anlamda akıp giden zamanı yakalama isteği gibi cevaplar sunulabilir.

Kayıp Zamanın İzinde yürürken, Benjamin’in deyişiyle, “Proust’ta varoluşu hafızanın emrine veren Arayış”ı takip ederken, istem dışı belleğin dolayısıyla ortaya çıkan bellek başat bir role sahiptir (Benjamin 104). Proust’un romanında kullandığı sürecin doğasını anlamak için onun bellek modelinin kalbinde yer alan istem dışı bellek ve belleği bir anlamda parlatan, onun tozunu alan anlar olması açısından Proust’un neredeyse taptığı “talihli anlar” (*moments bienheureux*) dikkate değerdir. Tekrardan psikolojik öğelerine indirgenebilecek, içinde bir zihnin zuhur ettiği bir tatlıyla, ünlü madlenle başlayan arayışta Proust, hatırlama ve unutma deneyiminin doğasını etik bir boyutta ve estetik bir şekilde sorgulamıştır. Bu çalışma ile Proust’un Kayıp Zamanın anahtarı olarak gördüğü istem dışı belleğin, kendi

içinde korunduğu, kendi içinde varlığını sürdürdüğü biçimiyle geçmişi kendimiz için kurtarabilir miyiz, sorusuna cevap olup olamayacağını değerlendirmeyi amaçlıyoruz.

Hatırlama ve Unutuş

Görülen, işitilen, düşünülen, hissedilen her türlü duyumu algılama, düzenleme, kodlama, saklama vazifesi gören belleğin iki boyutu vardır. Birincisi biyolojik açıdan hayatta kalmayı, çevreye uyum sağlamayı sağlayan hayati işlevidir. Diğeri ise duyularımızdan gelen verileri, izlenimleri ihtiyaç, beklenti ve hedeflerimiz doğrultusunda değiştirip dönüştüren bir psikolojik yaşantı olmasıdır. Bellek hareketsiz bir bilgi deposu (storehouse) değil, aktif ve dinamik bir süreçtir (Budak 121; Cangöz 51).

Hatırlama, istemli veya istemsiz bir şekilde artık geçmiş dediğimiz bir zaman diliminde varolmuş bir olayın ya da durumun şimdiki bilinç durumumuza gelmesidir. Geçmişin olanaklı olması şimdiye sızıntı yapması ile mümkündür. Geçmiş bir zamanın şimdisinde varolmuş bir olayın şu andaki şimdiye sızmasında çağrışımsal bir mekanizma söz konusudur. Anımsama bir tür bilinçte yinelenme halidir, zaten geçmiş de bir yinelenme sayesinde vardır. Bu yinelenme, bir bilinç durumunun kendiliğinden bir ya da birçok bilinç durumlarını uyandırması sonucu çağrışımın oluşmasıyla meydana gelir. Şu anki bir duygulanım ile geçmiş bir duygulanım arasındaki benzerlik, o bilinç durumunun yinelenmesine neden olur ve o anda yaşadığımız duygulanım şu anda yaşadığımız duygulanımın etkisiyle canlanır. Hatırlama çoğu zaman metaforlarla mümkün olmaktadır. Bizi uzun zamandır aklımıza gelmeyen çocukluğumuzun herhangi bir anına götüren şey bir koku ya da bir tat olabilir, sokakta kulağımıza tesadüfen gelen bir müzik sesi, o müziği ilk dinlediğimiz ana bizi götüren bir çağrışım işlevi görebilir. Proust'ta bu tür çağrışımçı bir psikolojinin biçimsel önemi çok sık vurgulanmıştır.

Çağrışım yoluyla neleri geri getirebiliriz, neleri hatırlayabiliriz? Geri getiremediklerimiz yani unuttuklarımız gerçekten bir daha gün yüzüne çıkamayacak bir biçimde silinmişler midir yoksa onları yeniden canlandıracak bir çağrışım nesnesini mi beklemektedir? Gerçeklik ve hafızam arasındaki bağ nedir? Bu sorular aslında Proust'un romanının içeriğini oluştururlar (Zelechow 86). Proust, Bergson'un " hatırlamasak bile imgeler sağ kalır" deyişini aktarır ve "geçmiş uçucu değildir, olduğu yerde durur" diye onu onaylar (*Germantes Tarafı* 375). Unutuş hedeflenir bir şey değildir; bir durumdur, tasarlanmadan gerçekleşir, bellek için bir hatırlama görevinden söz edilebilirse de onun bir unutulmuş görevi yoktur (Blain 148). Proust bu konuda Bergson'un görüşünü şöyle dile getirir:

“...Norveçli filozofun dediğine göre, M. Bergson, onları hatırlama yeteneğine sahip olmasak da, hatıralarımızın hepsine sahip olduğumuzu söylemiş. Hatırlama yeteneğine sahip olmasak da. Peki ama hatırlanmayan bir hatıra nedir ki? Ya da daha ileriye gidelim. Son otuz yıla ait anıları hatırlamıyoruz ama onlarla sarmalanmış durumdayız; öyleyse niye otuz yıla sınırlıyoruz kendimizi, bu önceki hayatı niye doğumdan öncesine kadar uzatmıyoruz? Arkamda kalmış hatıraların koskoca bir bölümünü bilmedikten, onlar benim için görünmez olduktan sonra, benim bilemediğim bu kütle içinde, bir insan olarak hayatımın çok öncesinde yer alan hatıraların da bulunmadığını kim iddia edebilir? İçimde ve etrafımda hatırlayamadığım bunca hatıra varsa, bu unutuş (herhangi bir şeyi görme yetisinden yoksun olduğuma göre, hiç değilse fiili unutuş) bir başka insanın bedeninde hatta bir başka gezegende yaşadığım bir hayatı da kapsayabilir. Aynı unutuş her şeyi siler...” (*Sodom ve Gomorra* 396-397).

Hatırlama ya da anımsama edimi bireyin dolaylı ya da dolaysız katıldığı bir eylemdir, bir anlamda geçmişten olgu ya da olay devşirmek olan anımsama, farkında olsun olmasın bireyin kendi iradesine bağlı bir eylem midir yoksa ondan bağımsız, gayri ihtiyari bir eylem midir? Bu soru bizi bilgilerimizin istemli veya istemsiz bir şekilde kaydedildiği ve gün yüzüne çıktığı belleğe götürür (Çağla 217). Bir yanda bilinçli bir şekilde hatırlamaya çalıştığımız, ortaya çıkması için çeşitli hatırlama teknikleriyle bir anlamda tozunu aldığımız ve bugüne getirdiğimiz bellek verileri; diğer yanda ise herhangi bir hatırlama çabasına ve istence dayalı olmadan bir anda ortaya çıkan, şaşkınlık verici anımsamalar...Belleğin istemli (voluntary) ve istemsiz (involuntary) olarak adlandırılması ikisinin birbirinden farklı kaydediş ve bilince çıkma süreçlerini izlemesi nedeniyledir. Ancak ikisinin birbirinden kesin sınırlarla ayrılabilmesi ve neyin istemli neyin istemsiz bir şekilde ortaya çıktığının kesin bir ölçütünün bulanamayacağı konusu bu noktada önemlidir. İnsanı görünürde bilinçli bir şekilde hatırladığı şeylere yönlendiren sebepler kendi iradesi dışında, rastlantısal da olabilir. Belirli bir istence dayalı olarak bir şeyi hatırlamaya çalışmak zaten onu unutmamış olmak demektir; ya da belirli bir konuda bilgilerinizi tazelemeye çalıştığımızda aklınıza gelenler sırasını, keyfiyetini sizin belirlemediğiniz detaylar olacaktır. Bu konuyu bellekle ilgili varsayılan “istemli-istem dışı” ayrımını dikkate alarak irdelemeliyiz. Geçmişe, dolayısıyla belleğe açılan kapının bir anahtarının olup olmadığı ve bu anahtarın bireyin iradesi doğrultusunda mı ondan bağımsız mı işlediği konusu belleğin doğasının yönetilebilir olup olmadığı konusunda da açıklayıcı olabilir.

İstemli Bellek Dolayımıyla Kurgulanan Geçmiş

Bir anı, bilgi, duygulanım veya bilinç durumunun geçmişteki belirli bir zaman diliminden şu andaki bilince getirilmesi bireyin iradesine bağlı olarak gerçekleşiyorsa, genel olarak bu şekilde hatırlanılan bilgilerin istemli bellek vasıtasıyla açığa çıktığı kabul edilir. Bilinçli bir şekilde geçmişte yaşanan bir şeyleri hatırlamaya çalışan kişi çeşitli hatırlama yöntemleri kullanabilir; bir fotoğrafa bakmak, geçmiş bir zamanda yazılan bir notu okumak, uzun zamandır gidilmeyen şehre tekrar gidip eski anıların canlanması için orada gezinmek veya eski bir arkadaşın söylediği şeylerin hatırlanması gibi. Bu bellek durumunda iki zaman hali bulunmaktadır ve bu bakımdan görecelidir: olayın ya da o duygu durumunun olduğu, artık geçmiş olan esas şimdi ve onu tekrar hatırladığımız şimdi. Bu da belleğin geçmişi doğrudan kavramadığı, onu şimdilerle yeniden oluşturduğu anlamına gelir. Geçmişin kendi içindeki varlığına ulaşmak bu şekilde mümkün değildir. Aynı olayın farklı zaman dilimlerinde gerçekten ilk olduğu biçimiyle hatırlanması mümkün müdür? İnsanın bir olay karşısındaki herhangi bir duygulanımını o andaki haliyle hatırlaması, tekrarlaması iki duygulanım arasında sadece bir benzerlik olup olmadığının kesin bir açıklaması mümkün olmadığı için mümkün değildir (Beckett 37; Cordingley 144-145).

Belleğe bireyin kendi sürekliliğini sağlayacak bir fonksiyon olarak bakılması durumunda onun güvenilirliğinden söz etmek zordur. Hatırlama bir yeniden tanımlama sürecidir, geçmiş yeniden üretilir, bu yenilemede şeylerin o zamanki olduğu haliyle kalması gibi bir durum söz konusu değildir. Her yinelenme bir farklılaşım ile kendini gösterir. Oradallığın buradallığa aktarılması bir değişimi getirir, bu nedenle geçmiş kendini yeniden üretmek (reproduce) zorundadır. Bellek anıyı yine zamanı kullanarak tekrar kurmaktadır, bu yeniden kurmada şimdiki algılayışına göre hatırladığı şeyler aslında seçtiği şeyler olabilir. Bu nedenle bir hatırlama biçimi de aynı zamanda bir unutma biçimi, bir görme biçimi aynı zamanda bir görmeme biçimi de olabilmektedir. Bellek yalnızca bir kaydetme yöntemi olsaydı gerçek bir anı da mümkün olabilirdi, bellek bir bilgi kodlama, bilgi depolama ve bilgiyi stratejik bir biçimde geri getirme sürecidir. Bu süreçte sadece bireyin planlayıp kodladığı şeyler değil onun farkında olmadan zihnine kaydedilenler de ortaya çıkar ki bu da zaten istemsiz bellektir (Schudson 181). Kişi belirli bir zamandaki olayları, duygu durumlarını hatırlarken bugünkü kimliğine, konumuna parazit yapmayacak deneyimlerin arayışındadır. Bellekte bunun tersine kayıtlara rastlaması halinde şimdiki gerçeğine uydurabilmek için bazı değişikliklere bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde yönelir. Birey için bir zamanlar büyük değer taşıyan bir olgunun anlamını yitirmesi, ya da bir başka olgunun anlam kazanması

hatırlamaya çalıştığı olayın tam da olduğu gibi, ilk yaşandığı haliyle hatırlanmamasına neden olabilir. Bu nedenle istemli bellekle seçilen imgeler hayalgücünün seçtikleri ya da bir rüyada görülenler kadar keyfi ve bir o kadar da gerçeklikten uzaktır. Bu açıdan kişinin belleğini yoğurarak kendi anlatısını yaratması, toplumların tarihlerini yaratmalarından pek de farklı değildir. İnsan varlığını, kültürünü, değerlerini, yaşam biçimlerini başkalarına kendi bakış açısını yansıtacak şekilde hatırlar ve anlatır. Bilinmesini istemediklerini gizler, örter, bazı noktaları abartarak vurgular. Nesnellikten çok uzak bir kişisel tarih yaratır. Bugünkü kimliğimize uydurmadığımız, kendi kurgumuza ters düşen anıları belleğin odalarına hapseder ve bilinçsiz de olsa çıkmalarına izin vermeyiz. Bu durumda anımsamamak insanın kendi kendini tedavi ettiği bir savunma mekanizması olabilmekte ve kendini, geçmişte yaşadığı kötü anların, suçluluk duygusunun, vicdan azabının ruh ve akıl sağlığını tehdit etmesinden koruyabilmektedir.

Marcel Proust, kişinin şimdiki algısına göre şekillendirdiği geçmişin imgelerinin gerçekliği ile bir rüyanın anımsanması arasında büyük bir farkın olmadığını, istemli belleğin gerçeği vermekten çok uzak olduğunu “*anılarımızı yeniden ele geçirme gayretimiz nafile, zihnimizin bütün çabaları boşunadır*” diyerek sık sık vurgulamıştır (*Swann’ların Tarafı* 50). O, geçmiş ile şimdi arasındaki zamandan dolayı, hiçbir zaman geçmişteki anla şu andaki hatırlayışın aynı olamayacağını, hatta arada aşılması mümkün olmayan bir uçurum olacağını söyler: “...*Farklı bir yıldan alınmış bir anıyı tekrar yaşadığımızda, boşluklar dev unutuş yüzeyleri sayesinde, iki anı arasında adeta yükseklik farkından kaynaklanan bir uçurum, solunan havayla çevre renklendirmesinin karşılaştırılması mümkün olmayan nitelikleri arasındaki bağdaşmazlığı buluruz*” (*Guermites Tarafı* 357). Kayıp Zamanın İzinde adlı romanında dikkat çekmek istediği nokta da anıların tutarsız ve kusurlu olduğudur; Albertine’in güzelliğinin işareti dediği şeylerin sürekli değişmesi gibi. O Albertine’nin güzelliğinin işaretinin gerçekte nerede olduğunu, o zamanlar onun güzel gelmesinin nedenini asla bilemeyeceğimizi düşünür (*Albertine Kayıp* 111); çünkü geçmişe şimdiden bakarız ve aslında şimdiki güzellik anlayışımızla geçmişteki bir nesnenin güzelliğini yorumlarız. Geçmişteki o zaman aralığında onu güzel bulmamızın nedeninin şimdi söylediğimizden çok farklı bir şey olması mümkündür. Bir zamanlar sevdiğimiz insandan “onun en çok şu yönünü seviyordum” diye bahsederken genellikle farklı zamanlarda farklı şeylerden bahsederiz. Gerçekleri hikayemize uygun olsun diye eğip bükeriz, zekamız yoluyla deneyimi yeniden işleriz. Biz gerçek olduğunu hissetsek de anılar incelikle uydurduğumuz yalanlardan başka bir şey değildir.

Freud, anıların güvenilmezliğini, sinir histerilerini çocukken maruz kaldıkları cinsel istismara bağlayan kadın hastalarıyla ilgili bir konuda fark eder. Bu hastaların sayısı o kadar fazladır ki iki sonuca varır: ya kadınlar yalan söylemektedir ya da cinsel taciz Viyana'da çok yaygındır. Freud, bunu anıların gerçekte yaşanmış olup olmadıklarından bağımsız olarak beyin tarafından her zaman doğru olduğu hissedilebilecek tarzda tasarlandığı şeklinde açıklamaya çalışmıştır. Gerçekle karşılaşmaktan korktuğumuz için çarpıttığımız bu anılara “*perde anılar*” denir (Lehrer 91-92). Belleğin çarpıtılması ve anıların yeniden düzenlenerek bilince çıkarılması esnasında bellek seçerken ve tahrif ederken bazı çıkarılara hizmet eder. İnsan anılarını bir amacı desteklemeye yardımcı olmak için biçimlendirebilir (Schudson 184). Kişilerin geçmişteki başarısızlıklarını, kötülüklerini unutmaya daha meyilli olması, kurguladığı geçmişin şu andaki kendine bir tezat oluşturmamasına dikkat etmeye çalışması gibi. Burada bilinçli ya da kasıtlı bir çarpıtma olmayabilir. İnsan sürekli çocukluğuna özlem duyar, o günlerin hep saf tertemiz ve mutluluk dolu olduğunu düşünür ancak çocukken de hep çocukluktan kaçıp kurtulmak istemiştir. Aslında anıların bu değişime ihtiyacı da vardır, anının değişmesini engellerseniz varlığı sona erer (Lehrer 97), insan sürekli yeniden kurduğu bir geçmiş sayesinde ayakta kalıyor olabilir, çocukluk belki bir sığınaktır, bir yerde –artık dönmesinin mümkün olamayacağı bir yerde- mutlak bir mutluluğun olduğunu bilmek insanı rahatlatıyor olabilir. Bu nedenle geçmiş bir kurgudur ve biz onu şekillendirdiğimiz ölçüde vardır. Proust “zihin tarafından banyo edilen anılar” diyerek anıların geçmişin yeniden yaratımı olduğuna işaret eder (*Yakalanan Zaman* 201).

Geçmişe dair anımsamalar, öykülemenin belli kural ve kaidelerini içerirler. Kişi geçmişte olan olayları aktarırken onları süsler zenginleştirir; pişmanlıklar, hüznler, kötülükler, aşklar, yoksunluklar birbiriyle bağlantılar kurularak bir hikayeye dönüştürülür. Sartre *Bulantı*'da bu hikayeciliği şöyle anlatır: “*En bayağı bir olayın serüven haline girmesi için onu anlatmaya koyulmamız gerekir ve yeter. İnsanları aldatan da bu zaten. Kişioğlu hikâyecilikten kurtulamaz, kendi hikâyeleri ve başkalarının hikâyeleri arasında yaşar. Başına gelen her şeyi hikâyeler içinden görür. Hayatını sanki anlatıyormuş gibi yaşamaya çalışır*” (67). Geçmişte yaşanmış bir olay, o anda sadece kendi kendisiyken üzerinden zaman geçtikten sonra anlatılınca ona bir başlangıç atfedilir, belli olaylarla bağlantısı kurulur, etkileri sonuçları belki de abartılarak süslenir, bir anlamda yeni bir öykü çıkar ortaya, geçmişin ilginçleştirilmesiyle kurulan bir öykü... (Schudson 189). Bu nedenlerle istemli belleğin sunduğu imge gerçeğe çok uzaktır. Başlıbaşına bir kurgudur. Proust'a göre de tek bir gerçek izlenim ve tek bir yeterli

canlandırma tarzı vardır. Ve bu da bizim denetimimiz dışındadır. Bu bağlamda Proust'un romanının ana sorusu şudur: kendi içinde korunduğu biçimiyle, kendi içinde varlığını sürdürdüğü biçimiyle geçmişi kendimiz için nasıl kurtarabiliriz? Bu soruya yanıt verecek olan Proust'un büyük önem verdiği istem dışı bellektir.

İstemsiz Bellek Kayıp Zamanın Anahtarı Olabilir mi?

Anılarımızın bilinç dışı bir şekilde toplanması ve bir yıldırım gibi aniden ortaya çıkması Proust'un bellek modelinin kalbinde yer alır: “...*Geçmiş hatırlama gayretimiz nafîle, zihnimizin bütün çabaları boşunadır. Geçmiş, zihnin hakimiyet alanının, kavrayış gücünün dışında bir yerde, hiç ihtimal vermediğimiz bir nesnenin (bu nesnenin bize yaşatacağı duygunun) içinde gizlidir. Bu nesneye ölmeye önce rastlayıp rastlamamız ise tesadüfe bağlıdır*” (Swann'ların Tarafı 50). İrade dışı bellek herhangi bir istence bağlı olmadan, apansız, topyekün ve lezzetli bir parlama şeklinde kendini gösterir. Bu nedenle Proust için bunlar bir mucize gibidir (Beckett 38). Proust'un kitabında bu durum on ya da on iki kez gerçekleşir ve tüm hikaye bu mucizelerden biriyle başlar.

Proust anımsamaların ya da istem dışı anıların bolluğundan, bellek göstergelerinin bize sunduğu dünya ötesi sevincinden ve aniden yakalamamızı sağladıkları zamandan söz eder. Sıkıntılı bir günde ve iç karartıcı bir yarın beklentisiyle bunalmış olan anlatıcı, annesinin verdiği madleni* yumuşasın diye, ne yaptığına dikkat da etmeden çaya batırır ve Arayış'ın baş ögesi madlen onu herhangi bir çabayla ulaşılması mümkün olmayan bir yere çıkarır: “...*İçinde kek kırıntıları bulunan çay damağıma değdiği anda irkilerek, içimde olup biten olağanüstü şeye dikkat kesildim*” (Swann'ların Tarafı 50). İşte bu an, bu irkilme anı, *moments bienheureux* yani talihli andır ve Proust'un romanı açısından büyük önemi bulunmaktadır. Proust'un romanında, *moments bienheureux* bizim kontrolümüzde olmayan mucize gibi gelen, istemsiz bellek sonucu ortaya çıkan mutlu ve uğurlu bir anı anlatır (Lennon 55; Lehrer 100). *Bienheureux* an ile mistik bir deneyim arasında benzerlikler bulunmaktadır. Aşknlık, geçicilik, sezgi, pasiflik (kişinin iradesi dışında olması ve deneyimi bireyin çağırması, bizzat deneyimin bireye gelmesi açısından), içsel bir zenginlik ve yoğunluk, derin bir idrak, anlatılamazlık...mistik tecrübede varolan tüm bu özelliklerin hepsi istemsiz bellekle gelen o anda da mevcuttur (Tukey 396-400; Cordingley 144). Bu an çabalamadan, herhangi bir sebebe bağlı olmadan, bir havai fişek gibi beklenmedik ve özgül bir aydınlanma sağlar. Bir fotoğraf albümünde baktığımız bir fotoğraf size o anı hatırlatıyorsa bu istemli belleğin bir

* Bir tür Fransız keki (madeleine).

ürünüdür ve o fotoğrafın çekildiği o anı sadece hatırlarsınız. Ama bu bienhereux anında, bir anlığına o fotoğrafın içinde olduğunuzu hissedersiniz. Bu anın içinde olmak Proust için mutlak bir mutluluk kaynağı olur: “...Sebebi hakkında en ufak bir fikre bile sahip olmadığım, harikulade bir haz benliğimi sarıp soyutlamıştı. Bir anda, hayatın dertlerini önemsiz, felaketlerini zararsız, kısalığını boş kılmış, aşkla aynı yöntemi izleyerek, benliğimi değerli bir özle doldurmuştu; daha doğrusu, bu öz, benliğimde değildi, benliğin ta kendisiydi. Kendimi vasat, sıradan ve ölümlü hissetmiyordum artık” (Swann’ların Tarafı 50-51). Bu duygulanımda yaşanan olağanüstü sevinç nereden kaynaklanır ve tekrarlanabilir bir şey midir? İki ayrı zaman diliminde ortak bir nesnenin yaşattığı benzer duygulanımı yaşayan insan neden bu derece mutlu olur? Bu duygulanım benzerliği veya aynılığı kaçırdığımız zamana dair bir ipucu mudur? Bu soruları romandaki anlatıcı da kendisine şaşkınlıkla sorar: “*Bu yoğun mutluluk nereden gelmiş olabilirdi bana? Anlamı neydi? Nerde yakalanabilirdi? İkinci bir yudum alıyorum, ilk yudumdan fazlasını bulamıyorum, üçüncü yudumda ikincide bulduğum kadarı da yok. İçmeye son vermem gerek, iksirin etkisi azalıyor sanki. Aradığım gerçeğin onda değil bende olduğu belli*” (Swann’ların Tarafı 51).

İstem dışı bellek her şeyden önce iki duygulanım, iki an arasındaki benzerliği temel alıyormuş gibi görünse de esasen bizi daha derin bir özdeşliğe götürür: İki duygulanımda ortak olan bir niteliğin ya da bir duygunun özdeşliği. Madlenin tadı hacminde Combray’i hapsetmiş ve kuşatmıştır. Combray’de kahvaltılar, geziler, gün batımı hatırlanabilir ancak bugünkü şekliyle. Ve bunun bir rüyayı anımsamaktan ya da bir müzeyi gezmekten aslında pek de farkı yoktur. Bugünkü zihnimize, bilinçli algımızla hatırlamaya çalıştığımızda Combray’i aslında dışarıda bırakmış oluruz, bilinçli bir şekilde herhangi bir şeyi hatırlamak için madlene baktığımızda onunla dışsal bir bitişiklik ilişkisine gireriz. Anlatıcı bir dükkanda ya da herhangi bir yerde madlen gördüğünde belki de o madlen kendisinde herhangi bir duyum uyandırmayacaktı veya fark etmeyecekti bile. İstemli bellekle hatırlandığı sürece madlen evde yenilen herhangi bir tatlı olarak kalacak ve içerisinde Combray’i taşımayacak, Combray madlenin dışında kalacaktı. İstem dışı belleğe özgü olan, onu bilinçli anımsama çabalarımızdan ayıran nokta bu içselleştirmedir. İstem dışı bellek sayesinde oluşan duyum bir kek sayesinde bağlamı içselleştirmiş ve bir anlığına geçmiş bağlamı şimdiki duygulanımdan ayıramaz kılmıştır. Bir madlenle gelen Combray, şimdiki duygulanımda içselleşmiştir. Beklenmedik bir zamanda madlenle birlikte, Leonie Halanın odasının bulunduğu eski gri ev, meydan, alışveriş yaptığı sokaklar, gezintiye çıktığı yollar anlatıcıya

hatırlatılmıştır: “...tıpkı Japonların suyla dolu porselen bir kaseye attıkları silik kağıt parçalarının, suya girer girmez çözülüp şekillenerek, renklenerek belirginlik kazandığı, somut, şüpheye yer bırakmayan birer çiçek, ev, insan olduğu oyunlardaki gibi, hem bizim bahçedeki, hem M. Swann’ın bahçesindeki bütün çiçekler, Vivonne Nehri’nin nilüferleri, köyün iyi yürekli sakinleri, onların küçük evleri, kilise, bütün Combray ve civarı şekillenip hacim kazandı, bahçeleriyle bütün kent çay fincanımdan dışarı fırladı” (Swann’ların Tarafı 53).

İstemdışı bellekte temel olan şey benzerlik ya da özdeşlik değil içselleştirilmiş olan için farklılıktır. İki farklı nesneyi, tadıyla madleni, renk ve ısı nitelikleriyle Combray’i alır, birini diğeriyle kuşatır, ilişkilerini içsel bir bağlantıya dönüştürür (Beckett 38). Madlen yerini onun hakkında neler hissettiğine, kendisi açısından onun ne anlam ifade ettiğine dair saplantılı bir ilgiye bırakmış, madlenin tadında Combray ortaya çıkmış, ancak bunun nedenlerini keşfedememiştir. Yakalanan zamanın bu sevinci, duygusal niteliğin bu özdeşliği anımsamanın bu hakikati, bütün bunları yaşarız ve bütün çağrışımsal mekanizmadan taştıklarını hissederiz. Ama hangi açıdan? Madlen bir vahye, ilhama dönmüş ve Proust beyninin tarihini aktarmaya çalışan bir vakayünavis olarak bu tuhaf çağrışımları açıklayamadığı için onlara sarılmıştı. Burada kek, Proust’un kendisini, geçmişi irdelemesi için hareket ettirici bir güç olmuştur. Proust bu kekten zihnimizin yapısı, hatırlama ve unutuşun bir anlamda mekanı olan bellek üzerine pek çok şey çıkarmıştır (Lehrer 90).

Kayıp Zamanın İzinde’de yine anlatıcının hiç beklemediği bir zamanda ve hiç beklemediği bir şekilde onu keskin bir hatırlamanın içine sokan bir an daha vardır. Balbec’te, Grand Hotel’de ikinci kalışında ayakkabılarının bağını çözmek için eğildiğinde, birincisi gibi yine yorgun ve hastadır. Ayakkabılarını çıkarmak için kendini yormamaya özen göstererek eğilir. Daha ayakkabılarına ilk değdiği anda kendi deyimiyle “bilinmez, ilahi bir varlık” göğsüne dolar, hıçkırıklarla ağlamaya başlar. Yıllar önce ona benzer bir yorgunluk ve çaresizlik anında bir anlık huzur getiren varlık, onu bir kez daha canlandırıp kendine getirmiştir; bu anneannesidir, hafızası o zamanki haliyle anneannesini geri getirmiştir. “Hafızamda, büyükannemin, yorgunluğumla ilgilenen, şefkatli, endişeli, hayalkırıklığıyla dolu yüzünü, otele ilk geldiğimiz akşamki haliyle görmüştüm” (Proust, Sodom ve Gomorra 164). Büyükannesinin ölümünden sonra onu az özlediği, dahası hatırlayamadığı için kendine kızan anlatıcı bir anda, sanki bir patlama sonucu onu görmekte, hissetmekte ve yokluğundan derin bir acı duymaktadır. Büyükannesinin ölümünden sonra ilk kez canlı gerçekliğini iradedışı ve eksiksiz bir hatıradan buluyor, irade-dışı belleğin gizemli etkisi

sayesinde onun ölmüş olduğunu öğreniyor. Büyükannesinin ölümünden sonra anlatıcı onu sık sık düşünmüştür ancak bu düşüncelerin hiçbiri bu iradedışı patlama anında olduğu gibi ona büyükannesini getirememiştir. Bu patlama anı ona hem büyükannesini geri getirmiş hem de onun bir daha dönmemesine gittiğini göstermiştir: "...Cenazesinin üzerinden bir yıldan fazla zaman geçmişken, olayların takvimiyle duyguların takviminin çakışmasını çoğunlukla engelleyen tarih uyumsuzluğu yüzünden, onun öldüğünü ancak anlıyordum" (Proust, *Sodom ve Gomorra* 164). Eğilmenin anlatıcıya iade ettiği şey, anneannesinin yitik gerçekliği değildir sadece; kendi yitik gerçekliğini de yitik benliğinin gerçekliğini de geri almıştır; büyükannesinin öldüğünü ve artık her türlü şefkatten aciz olduğunu kabullenebilmesi için onu canlı ve şefkatli haliyle geri alması gerekmiştir (Beckett 43- 44).

Beckett, Proust'un romanındaki kaynağını fiziksel dünyadan, herhangi bir dolaysız ve rastlantısal algı ediminden alan bu kutsal etkimelerin bir listesini verir: "Demlenmiş çaya batırılan bisküvi; Dr. Percepied'in tavanarası penceresinde görülen Martinveille çan kuleleri; Champs-Elysees'de umumi heladaki küflü koku; Balbec yakınlarında Mme. Villeparisis'in arabasında görülen üç ağaç; Balbec yakınlarındaki akdiken çalılığı; Balbec'te Grand Hotel'de ikinci katlıda potinlerinin bağıni çözmek için eğilmesi; Guermentes Konağının avlusundaki eğri büğrü kaldırım taşları; tabağa çarpan kaşığın sesi; bir peçeteyle ağzını sildiği an; borulardan akansuyun sesi; Georges Sand'ın Tarla Çocuğu François'sı (Beckett 40-41). Kokular, tatlar, sesler, görüntüler, devinimler...bir anın başka bir anı hatırlatması, bir duyumun başka bir duyumla benzerliği. Benjamin Proust'un "saplantılı benzerlik düşkünlüğü, her yerde ve her şeyde benzerlikler bulma isteği" olduğunu söyler (Benjamin 104). Her şeyi başka bir şeye referans vererek anlatma insan benliğinin ilişkisel doğasının bir nedeni olabilir. İki anın birbirine benzerliği, içselleştiği hal olan *moments bienheureux* sık sık dejavu ile ilişkilendirilmiştir hatta yoğun ve seyrek meydana gelen bir olay olarak özdeş olduğu düşünülmüştür. Onu dejavu'den ayıran birkaç özelliği bulunmaktadır. *Bienheureux* belirli bir istence dayanmaz. *Moments bienheureux* insana hoş bir duyum olarak yansır, tanımı kesin değildir, açık uçlu olabilmektedir. Dejavu ise keskindir ve geçmişle şimdi arasında bir ilinti kurarak bir anlam ifade etmez; insanda anlaşılabilir bir durumun getirdiği nahoş bir duygu yaratır. O hiçbir anlayış ortaya koymaz, herhangi bir şeyi açıklamaz, deneyimin kendinden başka bir şeye yol açmaz (Lennon 56-58). Dejavu ve *moments bienheureux* arasındaki en önemli fark ise gerçekle ilgisindedir. Dejavu birinin daha önce bir olayı yaşamış gibi hissetmesidir, bu yüzden onun diğer adı "fausse

reconnaissance”dir, yani yanlış tanıma. Bir *moments bienheureux* ise gerçeği ve gerçeğin çok derin bir çeşidini ortaya çıkarır. Dejavu anında “bu duyguyu sanki daha önce yaşadım” denilir, *bienheureux* anda ise şu anda yaşadığımız şey ile daha önce kesin olarak yaşadığımız şeye gönderme yapılır. Anımsamak çabalamaktır; fakat *moments bienheureux* bulmaktır. *Moments bienheureux* bireyseldir, özeldir ve diğerleriyle beraber yaşayacağımız, onlara aktarabileceğimiz bir duygu ya da düşünce değildir (Shore 237). Proust, şeylerin özünü ancak *bienheureux* anından gelen bilgiyle yakalayabileceğimizi düşünür. Çünkü bu şekilde belleğin kaydettiği bir durumdan çoğu zaman kişinin haberi bile olmaz, genellikle kaydediş şekline dikkat etmeyiz, çünkü bizim tarafımızdan onun kaydedilmesi istenmemiştir ve bu nedenle onları değiştirip dönüştürmemiz söz konusu değildir.

İstemdışı belleğin Proust için sarhoş edici olmasının bir nedeni de onun alışkanlığın hayata getirdiği tekdüzeliği kırıyor olması da olabilir. Romandaki istemdışı belleğin getirdiği anlara baktığımızda hatırlamanın duygularla bir ilişkisi olduğunu görürüz. Kişi bu durumda sadece geçmişteki belirli bir anı hatırlamakla kalmaz, duygusal öğelerle yüklü o anı kişiye büyük duygusal uyanış sağlar (Bogousslavsky 134). Romana döndüğümüzde bu öyle bir güç haline gelir ki anlatıcının yazar olmaya başlamasının yolunu açan bir patlama görevi de görür. Onda “yaratıcı edimin sürekliliğini sağlamak” gibi bir işlev üstlenir. İstemli bellekle hatırladıklarımız genel olarak bizden hatırlamamız beklenenlerdir. Kim olduğumuz, geçmişte hangi okullarda okuduğumuz, nerelerde yaşadığımız, ailemiz, akrabalarımızın kimler oldukları ve eğitimimiz sırasında öğrendiğimiz kimi bilgiler. Kısacası insanın hayatını devam ettirebilmesi için gerekli tüm bilgiler ve anılar. Bu türden anılara, bilgilere ulaşmanın Proust’a göre mucizevi bir tarafı yoktur, çünkü istemli bir şekilde depolandıkları için istemli bir şekilde çabayla geri getirilmeleri de mümkündür. Deleuze, istemli belleğin deşifre edilecek göstergeye her zaman gecikmiş olarak geldiği için ikincil bir rolü olduğunu söyler (59). Proust’un romanında sık sık daha sonra öyle olduğunu veya olmadığını öğreneceği, fark edeceği şeyler görülür. Deleuze buna örnek olarak kıskanç erkeğin belleğini verir (59). Kıskanç erkek kadının her türlü göstergesini “yalan göstergesi” olabileceği için kaydetmeye çalışır ancak daha sonra ortaya çıkacak olan sözü ya da jesti kaçırmıştır. “*Daha sonra açık seçik bir yalanla karşı karşıya geldiğimde ya da endişeli bir şüpheye kapıldığımda ilk iddiayı hatırlamak isterdim; boşuna çabalardım; hafızam, zamanında haber verilmediğinden iddianın bir suretini saklama gereği duymamış olurdu*” (Proust, *Mahpus* 149). Bu gecikme nedeniyle bellek başarısız olur. Swann’ın Odette’in söylediği yalanlar konusunda da bir evde elektrik ışığının sönmeye geçmesi gibi kısa bir sürede usunun bütün ışığının

sönüverdiğini ve onları fark edemediğini görürüz (Proust, *Swann'ların Tarafı* 278), bu durum yaşam ile kavrayış arasındaki çeşitli nedenlerle meydana gelen bir gecikmeden kaynaklanır.

Proust'a genelde hatırladığı şeylerden farklı bir duyumla ve istemli bellekle hatırladığı andaki duygu halinden çok daha yoğun bir duygu haliyle gelen bu an, zihninin alışkanlıklarını bir anlamda tepetaklak etmektedir. Bu gelişte bir bilinmezlik, açıklanamazlık, geçicilik, kişiye özellik olduğundan ona mucizevi bir durum olarak görünür (Cordingley 144-145). Beckett, Proust'un bu anları "tesadüfi ve geçici bir kurtuluş" olarak gördüğünü yazar (37-38). Ama neyden kurtuluş? Sıradanlaşmış bir hayat yaşama korkusu taşıyan bir insanın kurtuluşu mu, yazacak bir şeyi kalmamasından korkan bir yazarın kurtuluşu mu, yoksa zamanı kaybetme korkusu mu? Benjamin, Proust'un aslında sadece mutluluk aradığını ve bu noktanın hep gözden kaçırıldığını söyler (103). Proust'un bu mutluluğu, ölüm kaygısı duyan bir insan olarak, geçmiş bir zamanın bir an için de olsa yeniden olduğu haliyle şimdiye gelmesi olarak gördüğü talihli anlarda aramış olması mümkündür. *Çiçek Açmış Genç Kızların Gölgesinde*'de "Mümkün müydü, dünya nasıl benden daha uzun ömürlü olabilirdi?" diyerek bu kaygıyı dile getirir (446) ve Sodom ve Gomorra'da "bu yollardaki ağaçların, armut, elma, ilgin ağaçlarının ben öldükten sonra da var olacağını düşündükçe, bana, ebedi uyku saati henüz çalmamışken, artık çalışmaya koyulmamı öğütledikleri hissine kapılıyordum" (425) diyerek ölüm düşüncesinin kendisine Arayış'a koyulmasını hatırlattığını işaret eder.

Sonuç

Geçmiş, bellek sayesinde kendini "şimdi"de yeniden üretir. Bu yeniden üretme ve bir kurgu inşa etme, belleğin bir depo gibi bilgilerin istiflendiği bir yer değil aksine aktif ve dinamik bir yapıya sahip bir süreç olduğunu ortaya koyar. Bu durumda geçmiş de edilgen değildir.

Proust'un bilinç ile gerçeklik arasındaki kopukluğu estetik bir şekilde işleminin etik bir boyutu da vardır. Geçmişini yeniden kurma, bireyin kendine bir kimlik, bir öz bilinç oluşturmaya çalışmasının bir tezahürüdür. İnsan geçmişini kendisi için yeniden kurmaya başladığında hatırladıkları, aslında kendinin hatırlamayı seçtiği biçimde değişerek gün yüzüne çıkardıklarıdır. Proust, gerçeklik ve hafıza arasındaki bu kopukluğu kapatmak için, bir anlamda kendi varlığı ile ilgili varoluşunun uzantısı olan bir alan açarak, belirli değerler sistemine göre geçmişini seçip düzenleyerek, kendini onlardan sorumlu tutarak, etik bir bellek inşa etmektedir.

Proust için anılar, cümleler gibi değiştirmeyi asla bırakmadığımız şeylerdir. Yayıncısının basılmak üzere olan taslağı kendisine her

gönderdiğinde, metnin kenarlarına yeni eklemeler yapmasını Benjamin, “demek yapıtın sınırları içinde bile hatırlamanın yasaları işlemeye devam etmiştir” diyerek yorumlamış; yaşanmış olayın sınırlı olmasına karşın hatırlanan olayın sınırsız olduğunu vurgulamıştır (102). İnsan belleğe çeşitli izlerle (trace), metaforlarla yaklaşır. Bazen beklenmedik bir zamanda bir nesnenin rastgele belleğimizi harekete geçirmesi, deneyimin kendinden öte bir algılanışa, daha derin bir idrake yol açar. Proust, herhangi bir istence bağlı olmadan bazı anıları hatırladığında “kendini vasat, sıradan ve ölümlü hissetmediğini” söyler (*Swann'ların Tarafı* 50-51). Kişinin kendi anlatısını yaratması, geçmişini yeniden kurması, geçmişin artık değişmeyecek bir biçimde atıl vaziyette durmadığını gösterir; bellek de bu nedenle yaşayan, aktif bir bellek olarak algılanmaktadır.

KAYNAKÇA

- Beckett, Samuel. *Proust*. Çev.: Orhan Koçak. İstanbul: Metis, 2001.
- Benjamin, Walter. *Son Bakışta Aşk*. Çev.: Orhan Koçak. İstanbul: Metis, 2008.
- Blain, Jean. “Bellek, Tarih ve Unutuş- Paul Ricœur’le Söyleşi.” Çev.: Orçun Türkay. *Cogito* 50 2007: 141-156.
- Bogousslavsky, Julien. “Marcel Proust’s Lifelong Tour of the Parisian Neurological Intelligentsia: From Brissaud and Dejerine to Sollier and Babinski.” *Eur Neurol* 57.3 (2007): 129-136.
- Budak, Selçuk. “*Psikoloji Sözlüğü*.” Ankara: Bilim ve Sanat, 2003.
- Cangöz, Banu, “Geçmişten Günümüze Belleği Açıklamaya Yönelik Yaklaşımlara Kısa Bir Bakış.” *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 22.1 (2005): 51-62.
- Cordingley, Anthony. “Beckett’s Ignorance: Miracles/Memory, Pascal/Proust.” *Journal of Modern Literature* 33. 4 (2010): 129-152.
- Çağla, Cengiz, “Bellek Üstüne Düşünmek.” *Cogito* 50, 2007: 217-233.
- Deleuze, Gilles. *Proust ve Göstergeler*. Çev.: Ayşe Meral. İstanbul: Kabalcı, 2004.
- Halbwachs, Maurice. “Kolektif Bellek ve Zaman.” Çev.: Şule Demirkol. *Cogito* 50, 2007: 55-76.
- Lehrer, Jonah. *Proust Bir Sinirbilimciydi*. Çev.: Ferit Burak Aydar. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, 2009.
- Lennon, Thomas M., “Proust and the Phenomenology of Memory.” *Philosophy and Literature* 31. 1 (2007): 52-66.
- Proust, Marcel. *Guermantes Tarafı- Kayıp Zamanın İzinde*. Çev.: Roza Hakmen. İstanbul: Yapı Kredi, 2008.

- . *Swann'ların Tarafı- Kayıp Zamanın İzinde*. Çev.: Roza Hakmen. İstanbul: Yapı Kredi, 2009.
- . *Sodom ve Gomorra- Kayıp Zamanın İzinde*. Çev.: Roza Hakmen. İstanbul: Yapı Kredi, 2009.
- . *Çiçek Açmış Genç Kızların Gölgesinde- Kayıp Zamanın İzinde*. Çev.: Roza Hakmen. İstanbul: Yapı Kredi, 2009.
- . *Yakalanan Zaman- Kayıp Zamanın İzinde*. Çev.: Roza Hakmen. İstanbul: Yapı Kredi, 2010
- . *Albertine Kayıp- Kayıp Zamanın İzinde*. Çev.: Roza Hakmen. İstanbul: Yapı Kredi, 2010.
- . *Mahpus- Kayıp Zamanın İzinde*. Çev.: Roza Hakmen. İstanbul: Yapı Kredi, 2010.
- Schudson, Michael. "Kolektif Bellekte Çarpıtma Dinamikleri." Çev.: Begüm Kovulmaz. *Cogito* 50, 2007: 179-200.
- Shore, Elizabeth M. "Virginia Woolf, Proust, and Orlando." *Comparative Literature* 31.3 (1979): 232-245.
- Sartre, Jean-Paul. *Bulantı*. Çev.:Selahattin Hilav. İstanbul: Can, 2015
- Tukey, Ann. "Notes on Involuntary Memory in Proust." *The French Review* 42: 3 (1969): 395-402.
- Zelechow, Bernard. "Proust: Identity, Time and the Postmodern Condition." *The European Legacy* 9.1(2004): 79-90.

